

QASHQADARYO VILOYATI YOQILG'I-ENERGETIKA SANOATINI RIVOJLANTIRISHNING HUDUDIY- IQTISODIY ASOSLARI

Azizova M.N.

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyatining yoqilg'i-energetika sanoatini rivojlantirishning hududiy-iqtisodiy asoslari tahlil qilingan. Shuningdek, hududdagi mavjud energetika resurslaridan samarali foydalanish, tarmoq korxonalarining joylashish xususiyatlari va ularni modernizatsiya qilish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish yuzasidan ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar *Yoqilg'i-energetika sanoati, hududiy-iqtisodiy asoslar, energetika resurslari, sanoat tarmoqlari, iqtisodiy samaradorlik, Qashqadaryo viloyati.*

Qashqadaryo viloyati respublikaning eng yirik yoqilg'i-energetika bazalaridan biri bo'lib, mamlakatimiz neft, gaz va elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmida strategik o'rin tutadi. Hududning mineral-xomashyo bazasi, xususan, tabiiy gaz va neft konlarining mavjudligi sanoat majmuasining hududiy tashkil etilishida hal qiluvchi omil hisoblanadi.

O'zbekiston hududida qadimdan tog'-kon sanoati, metall eritish, to'qimachilik kabi sanoat turlari mavjud bo'lib, ular hunarmandchilik asosida rivojlanib borgan. Sanoatning dastlabki korxonalarini joylashuvi XIX asr oxiri va XX asr boshlariga to'g'ri keladi. Farg'ona vodiysida neft konlarining topilishi va ishga tushirilishi shular jumlasidandir. Manbalarda O'zbekistonda neft qazib olish tarixiga oid ko'plab ma'lumotlar uchraydi. Mamlakatda sanoat asosida neft qazib olish XIX asrning 80- yillariga to'g'ri keladi (1870-72 yillarda Farg'ona vodiysida 200 dan ziyod manbalari aniqlangan va hisobga olingan). 1885 yilda rus neftchisi D. P. Petrov Farg'ona vodiysi (Chimyon neft koni) da ikkita kudukdan neft qazib olishga va uni Vannovsk (hozirgi Oltiariq)

temir yo'l stansiyasidagi o'zining shaxsiy kichik zavodida qayta ishlashga muvaffaq bo'lgan. Qayta ishlash natijasida olingan kerosin aravalarga va tuyalarga yuklanib, Andijon, Toshkent, Qo'qon paxta zavodlariga, moyjuvozlarga va aholiga sotilgan. Neft koldiklari esa temir yo'l transportida yoqilg'i sifatida ishlatilgan. Keyinchalik sanoatda neftning ahamiyati ortib, qazib olish salmog'i ham ko'paya borgan. Mamlakatda 1913 yilda 13 ming t neft olingan. Gaz sanoati tarkib topishi va rivojlanishi tarixi 1953 yilda Qizilqum cho'lida Setalontepa hududida birinchi gaz koni ochilishi bilan boshlangan. 1956 yil 17 oktabrda Gazli maydonidagi 600 metrlik kuduqdan kuchli gaz favvorasi otilib chikdi. Bu bilan O'zbekiston neftgaz sanoatida yangi davr boshlandi.

Yoqilg'i sanoati mamlakat yoki mintaqa iqtisodiyotida katta ahamiyatiga ega bo'lib, barcha ishlab chiqarish tarmoqlari yoqilg'i sanoati bilan bog'liq. Yoqilg'i sanoati har xil yoqilg'i turlarini qazib olish va qayta ishlash bilan band bo'lgan sanoat tarmoqlari majmui; neft qazib olish, neftni qayta ishlash, gaz, ko'mir, torf, slanets sanoatlarini o'z ichiga oladi. Yoqilg'i moddalari, ayniksa neft va gaz kimyo sanoatida xom ashyo sifatida ishlatiladi.

Neft konlari - Yer po'stida ma'lum tektonik strukturada joylashgan va uni chiqarib olish iqtisodiy jihatdan foydali hisoblangan neft uyumlari. Neft konlari antiklinal burmalarda va tektonik uzilgan monostrukturali tabiiy tutqichlarda joylashgan. Uyumlar turiga qarab konlar bir qatlamli yoki ko'p qatlamli bo'ladi. Konda neftning fazaviy mikdoriga karab neft, neft-gaz, gaz-neft, gaz-kondensat-neft konlariga bo'linadi. O'zaro yaqin joylashgan bir necha yirik neft-gaz konlari havzalarni tashkil qiladi. Neft konlari tabiatda, asosan, cho'kindi jinslardan hosil bo'lganligi sababli bir yoki bir necha mahsuldor qatlamdan tuziladi. Neft konlari zaxiralari umumiy (geologik) va olinishi mumkin bo'lgan (sanoat) zaxiralariga bo'linadi.

O'zbekiston xududida neft va gazliligi aniqlangan beshta: Buxoro-Xiva, Ustyurt, Surxondaryo, janubi-g'arbiy Hisor va Farg'ona regionlari ajratilgan.

Mazkur regionlarda 450 dan ortiq suyuq va gazsimon uglevodorod yig'ilmalari aniqlangan bo'lib, ular 155 konda mujassamlashgan. O'zbekistonda sanoat ahamiyatiga ega bo'lgan 86 ta neft koni ochilgan, ulardan 36 tasi neft konlari, 24 tasi neft-gaz va gaz-neft konlari va 26 tasi neftgazkondensat konlari toifasiga kiritilgan va hozirda neft 63 kondan qazib olinmoqda. Hozirgi neft kazib olish sur'atida razvedka qilingan neft zaxirasi respublika ehtiyojini 30 yildan ortikrok muddatga ta'minlaydi. 14 ta neft konida razvedka ishlari olib borilmokda va ularning jami zaxirasi 185 mln. t ni tashkil etadi.

Qashqadaryo viloyati mamlakat milliy iqtisodiyoti, eng avvalo, tog'-kon va yoqilg'i - energetika sanoatini rivojlantirishga o'zining munosib hissasini qo'shib kelmokda. Hozirgi paytda neft zahiralari bo'yicha Qashqadaryo viloyati yetakchilik qiladi. Viloyat relyefining turli-tumanligi o'ziga xos tabiiy boyliklarga egaligini asoslab beradi. Jumladan, Qashqadaryoning quyi qismi qishloq xo'jaligida foydalanish uchun qulay bo'lgan katta yer maydonlariga ega. Shu bilan birga, bu yer respublikamizda neft va tabiiy gaz zahiralarning ko'pligi bo'yicha birinchi o'rinda turadi. Hududda Ko'kdumaloq, Muborak, Pomuk kabi yirik neft-gaz, Shurtan, Zevardi, G'uzor, Janubiy Pomuk, Qamashi, Alan, Qo'ltoq kabi tabiiy gaz, Qushkuduk neft konlari mavjud. Bu yerda eng yirik kon Ko'kdumaloq hisoblanadi [1].

Ko'kdumaloq neft gazkondensat koni Qashqadaryo viloyatining Mirishkor tumani hududidagi kon. Qarshi shahridan 12 km g'arbda joylashgan. 1979-80-yillarda Janubiy O'rtaquloq xududida o'tkazilgan seysmik razvedka ishlari natijasida Ko'kdumaloq strukturasi mavjudligi aniqlanib, chuqur kuduklar orkali qidiruv ishlarini olib borishga kirishilgan. 1985 yilda sinalgan 2-kudukdagi rif karbonat yotqiziqlaridan ko'p mikdorda kondensat bo'lgan gaz olindi. 1986 yilda 3-quduqdan yuqori yura davri karbonat yotqiziqlariga mansub sanoat ahamiyatiga ega neft olindi. Konda 18 ta kuduq qazilgan bo'lib, 13 tasi mahsuldor konlardir. Ko'kdumaloq konidagi kuduklar bu yerda yura,

bo'r, paleogen va neogen-to'rtlamchi davr yotqiziqlarining mavjudligini ko'rsatadi. Kuduk- larning chukurligi 3631 m gacha.

Ko'kdumaloq strukturalari Alan, Zevardi, O'rtabuloq kabi yirik gazkondensat konlari orasidan joy oladi. Kondagi quduqlarning mahsuldorligi yuqori baholangan. Ko'kdumaloq konidagi mahsulot gaz-kondensat uyumidan iborat bo'lib, uning tagida yaxlit holatdagi neftli qatlam ham bor. Gaz-neft chizig'i -2771 m va suv-neft chizig'i -2830 m dan o'tkazilgan. Kondagi neft-gaz kondensat uyumining umumiy qalinligi 275 m ni tashkil etadi, neftli qismining qalinligi esa 59 m ga teng. 1996 yilgacha konda hammasi bo'lib 103 kuduk qazilgan, shulardan, 46 neft beruvchi kuduklar, 13 suv haydovchi kuduklar, 17 gaz oluvchi kuduklar, 17 gaz haydovchi, 10 kuzatuvchi quduqlar. Ko'kdumalok koni respublika miqyosida olinayotgan neft va kondensatning asosiy kismini beradi. 1997 yil 14 iyulda 500 atmosfera bosimda gazni haydash kompressor stansiyasi ishga tushirildi. Ko'kdumaloq konining neft va gaz kondensatini qayta ishlash uchun Buxoro viloyatida yiliga 2,5 mln. t mahsulot ishlab chiqaradigan zamonaviy Buxoro neftni qayta ishlash zavodi qurilgan.

Gumbuloq gaz kondensat koni viloyatning G'uzor tumanida joylashgan kon bo'lib, 1956 yilda aniqlangan. Gumbuloq gaz kondensat konida chuqur burgu kuduklar 1967 yildan qazila boshlangan. Dastlabki qazilgan kudukda yuqori yura ohaktoshlarida gaz borligi ma'lum bo'lgan. Konning geologik tuzilishida yura, bo'r, paleogen, neogen va antropogen yotqiziqlari ishtirok etgan. Tektonik tuzilishiga ko'ra Gumbuloq gaz kondensat koni Odamtosh antiklinal zonasiga mansub. Konda neft uyumi 1350 m chuqurlikda joylashgan. Gaz uyumining uzunligi 10 km, kengligi 2,75 km, qalinligi 150 m. Kon mahsuldor konlar sirasiga kiradi. Kondagi gaz metanli, kam azotli, kam yog'li, kondensatli, kondensat metanli, yengil, yuqori benzinli hisoblanadi. Benzinning mikdori kondensatda 70 foizgacha baholangan.

Zafar gaz kondensati koni viloyatning G'uzor tumanida, Qarshi shahridan 45 km janubi-sharqda joylashgan. Zafar strukturalari 1974 yilda

seysmik razvedka natijasida aniqlangan. 1978 yilda 1 parametrik quduq kavlangan (3805 m). Natijada yura yotqiziqlarining samaradorligi ma'lum bo'lgan. 1978-87 yillarda konda 8 ta burgu kudug'i qazilib, kuduqlarning uchtasida gaz uyumi borligi aniqlangan. Zafar gaz kondensat konining geologik tuzilishida yura, bo'r, paleogen, neogen va antropogen yotqiziqlari ishtirok etgan. Tektonik jihatdan Zafar strukturalari Beshkent bukilmasida joylashgan va yura yotqiziqlari bo'ylab shimoli-sharq tomonga yo'nalgan. Strukturalarning uzunligi 6 km, kengligi 5 km. Zafar konida kavlangan quduqlarda 39 ta obyekt sinovdan o'tgan bo'lib, ularning 12 tasida gaz va bittasida gaz bilan neft borligi ma'lum bo'ldi. Gazning debiti 67 ming m³/sut dan 575 ming m³/sut gacha. Gazdagi metanning miqdori 90-92%, oltingugurt vodorodi 0,05%, azot 1,2%, karbonat angidridi 3-5%. Konda razvedka ishlari nihoyasiga yetgan. Zafar gaz kondensat koni o'zlashtirishga tayyorlangan.

Pachkamar gaz-kondensat koni viloyatning Dehqonobod tumanidagi kon. Dehqonobod va G'uzor shaharlari oralig'ida joylashgan. Kon maydoni o'rtacha balandlikdagi tog' relyefidan iborat bo'lib, balandligi 700-800 m. Pachkamar strukturalari 1952 yilda 1:25000 masshtabdagi strukturaliy-geologik syomka natijasida aniqlangan va 1973 yilda dastlabki parametrik quduq qazilgan. 1974 yilda quduq sinab ko'rilganda yuqori yura davrining karbonatli yotqiziqlarida sanoat ahamiyatidagi gaz uyumi borligi ma'lum bo'ldi. 1973 yildan 1978 yilgacha 6 burg'u kudug'i qazilgan. Quduqlarning o'rtacha chuqurligi 1919-2210 m. 6 ta kudukdan faqat bittasi parametrik kuduk (chuqurligi 2210 m) gazlilik chegarasi ichida, qolgan 5 tasi gazlilik chegarasidan tashqarida joylashgan. Konning geologik tuzilishida yura, bo'r, paleogen, neogen va to'rtlamchi davr yotqiziqlari ishtirok etadi. Tektonik jihatdan Pachkamar strukturalari Qaroillangar antiklinalining janubi-sharqiy qanotida, u ham o'z navbatida Boysun megaantiklinalining shimoli-g'arbiy chekkasida joylashgan. Sanoat ahamiyatiga molik gaz yuqori yura davri karbonat jinslari bilan bog'liq. Gaz, asosan, murakkab va g'ovakdarzli

kollektorlarda uchraydi. Gaz tarkibida hajmiga nisbatan, % da: metan 80,0; etan 7,72; propan 4,3; butan 11,04; azot 2,86 va boshka gazlardan iborat. Hozirgi kunda kon sanoat miqyosida foydalanishga tayyorlangan.

Qashqadaryo viloyatidagi mazkur konlar va shu kabi mavjud zahira imkoniyatlar O'zbekistonda yoqilg'i sanoatining kelgusi taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etib, tabiiy resurslarning tugaydigan guruhiga mansubligi ayni paytda ulardan samarali hamda oqilona foydalanishni taqozo etadi. Qashqadaryo viloyati yoqilg'i-energetika sanoatini rivojlantirish hududning iqtisodiy o'sishini ta'minlashda boshlang'ich poydevor bo'lib xizmat qiladi. Mavjud resurslardan samarali foydalanish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va hududiy infratuzilmani yaxshilash tarmoq barqarorligini oshiradi. Shu bois, energetika korxonalarining faoliyatini kengaytirish va investitsiya muhitini yaxshilash viloyatning ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.S. Soliyev. O'zbekiston geografiyasi. Darslik. -Toshkent, 2014.
2. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. - Toshkent, 2000. 3,5,6 tomlar.
3. Qurbonov P. R., Qo'ldosheva G. M. Ecological-geographical problems in the residential areas of kashkadarya region //Экономика и социум. – 2025. – №. 5-1 (132). – С. 617-619.
- 4.. www.wikipedia.uz